

„BÜN ÉS JÓCSELEKEDET?” Winkler „kilógott a sorból”. Ezt rossz néven vették tőle. Miért saját pénzén építtetett templomokat? A földesurak kötelessége, hogy alattvalóik részére megépítsék Isten házát. A papok feltételezték róla, hogy paptársai megsegényítése volt a célja; pedig ellenkezőleg: „azt az általánosan elterjedt véleményt akartam megváltoztatni, hogy a papok mind pénzéhesek, kapzsiak és harácsolók”. Csendesesen csak plébániája historiájának panaszkodott: „Nekem elég, hogy Isten segítségemre van főrekvéseim megvalósításában. Az emberek gondoljanak, amit akarnak, nem keresem dicséretüket, inkább megvetésüket.”

Tíz évvel később már kis keserűséget vélünk szavaiból kihallani: „Istenem, hát bűn a te dicsőségedre és a közjó javára jót tenni? Ha jövedelmemet laikus cimborák megvendégelésére, kártyacsatákra, kockajátékokra fordítanám, ha lakáskommat újabb és újabb színekkel kifestetném, és végül, ha Krisztus örökségét rokonaim gazdagítására használnám, kedves lennék paptársaim előtt. Ha ők se tettek volna mindezt, nem lenne a papi állás és hivatás megvetés tárgya! Így van: egy gonosztevő könnyebben talál védelmezőre, mint a jötevő! De azért időközben teljesen elmúlt a keserűségem.”

Sokat zaklatták, honnan van a pénze sok alkotására? A legképtelenebb feltételezésekkel álltak elő, meg is rágalmazták. Eszterházy Pál püspök is faggatta. „Felelet helyett újammal az ég felé mutattam. Mert Isten a tanúm, amit eddig Isten dicsőségére költöttem, nem gazdag katonatisztól, még kevésbé az ördög-től szereztem, nem is találtam kincset a földben, hanem minden egyházi javadalmamból származott és Isten áldása volt rajta.”

A PÁLYA VÉGE. 1805 májusában először, novemberében másodszor esett el szobájában. Valószínűleg csipőficammal került ágyba, melyből már soha nem is kelt fel. „Most ballábam is rettenetesen fáj, de megcsókolom mankóimat, Uram. Eddig segítségével vidáman fogadtam a fájdalmakat; növeid őket, csak ne hagyjon el kegyelmed.” „Alig van reményem, hogy egészségem egészen helyreálljon és újra oltárhoz léphetek. Egyedül már fel sem tudok öltözni... Kimondhatatlan keserűséget okoz, hogy mindenféle szolgálatok elvégzésére házvezetőnőm segítségét kell igénybe vennem. Szakadáti plébános koromban ez a — fordításban közölt — felirat volt hálószobám ajtaján: Éva, te világra hoztál ugyan engemet, / Általad a Paradicsom mégis elveszett. / Jobb itt azért, hogy ha maradsz kívül rekesztve, / Semhogy kitegyenek majd szégyenszemre.”

Kimondhatatlan vágy fogta el, hogy misézhesen. Ezért Rómához fordult engedélyért, hogy ülve misézhesen. De a Szentészék akkoriban Napóleonnal volt elfoglalva és levelére nem érkezett válasz. A misézésen kívül mindenben ellátta híveit: hordszéken a templomba vitette magát. Mise előtt és után elmondta prédikációját. A templomban is, szobájában is sokat gyóntatott, levelezett a kaposvári iskola ügyében, vezette az ispita építését és közben készült a halálra. Eladta ezüstneműt, hogy az asztalosmunkát kifizethesse, kiosztogatta német nyelvű könyveit hívei közt, megcsináltatta sírfeliratát a gödrei templom részére, ahová végrendelete szerint temetkezni akart és a kaposvári kórház kápolnája számára, ahová szívét kellett temetni. 1810. március 2-án meghalt.

Gyógyszerész barátjához intézett egyik levelében így írt: „Áldott legyen Isten szent neve! Az ő segítségével véghezvittem, amit nagy emberek szoktak. De ilyen kegyelemre nem voltam méltó.”

VOLLY ISTVÁN

A XVII. SZÁZAD ÉNEKELT DALLAMAI

Vigyázó szemét veti a kis síkságra Liptóújvár. Közéleben kicsiny dombok, azok mögött rejtőzik Hibbe, sok szép álom ébresztője és temetője. Mindkettő a Balassiak családi fészke volt. Hirtelen szökkennek fel hátrébb a Magas Tátra láncolatai, elől áll a süvegalakú Kriván. Azon túl már Lengyelország felé vezet a hegyi út...

Amikor a jó szagú, virágos hegyi legelőkön keresztül Hibbe felé ballagott a halottvivő szekér, rajta fekete koporsó Balassi Bálint csonkolt testével, — véget ért nemcsak első költőnk istenes és szerelmes énekeinek megrázó sorozata, hanem

egyben a XVI. század énekeinek, dallamainak története is. Balassi tanítványa, el-síratója és költészetének követője, Rimay János már a beköszöntő új század „mot-to”-ját énekli:

*Ó szegény megromlott s elfogyott magyar nép,
Vitézséggei nevelt hírrel vagy igen szép:
Kár, hogy tartatol úgy mint senyvedendő kép.
Előmeneteldre nincs egy utad is ép.*

(Ad notam: Légyen jó idő)

Rimaynak a XVII. századot megnyitó énekét énekelni ma már nem tudjuk, mert jelzett dallama nem került elő, mondanivalóját azonban visszhangozzák a kuruc nemesi énekek, a Rákóczi nótán át — ideszámítva Lancsics Bonifác pannon-halmi szerzetes „Boldogasszony anyánk” énekszövegét is — egészen Kölcsey Fe-renc Himnuszáig. Közél másfél évszázad hazafias nagy énekei ebben a hangvé-telben születtek.

Milyenek voltak hát a sötét színekben induló XVII. század énekelt dallamai? Mit zengtek a templomokban és a végvárok alján, a kocsmákban és a lakodalmas szokások keretében? Egyáltalán milyen körülmények között szólalhatott meg „han-gos énekléssel” a három részre szakadt ország „elfogyott magyar népe”, a mene-külőknek oltalmat kínáló Felvidéken, a megriaszított Erdélyben, vagy a töröktől tartósan megszállt Duna, Tisza, Dráva és Száva tájain, ahol esténként Allah di-cséletét zümmögte a műezzin, és a karcsú minaret tövében — talán éppen régi katolikus templomainkban — a török férfiak hajlongtak az imaszőnyegen, ha ugyan nem raboltak valahol... Így hát a magyar énekszó leginkább csak a Fel-vidéken és Erdélyben szólhatott és hagyhatott nyomokat.

Papp Géza hosszú évtizedeken át kutatott csendben és kitartóan. Még a hábo-rú kegyetlen éveiben is megragadott minden kínálkozó alkalmat, bújta a könyv-tárakat, öreg templomok kórusait, kolostorok rejtekeit, kereste a kallódó kéziratokat, pusztló nyomtatványokat, szinte egy emberöltőt töltött el mindezzel. Sőt fi-gyelte az 1930-as évektől kezdve kibontakozó népének gyűjtéseinket is. Néha ép-pen a gyűjtésekkel összehasonlítva tudta helyesen megfejteni a régi, gyakran több-értelmű kótajeleket, a kódexek betűjeles dallamrögzítéseit, melyek így is, úgy is olvashatók, értelmezhetőek, és ilyenkor döntő adatot kínált a néphagyományban máig megőrzött dallamkép.

Bejárta közben a Felvidéket, Erdélyt, tárgyalt a Délvidék kutatóival, majd át-lépve a magyarlakta területeket, különösen Csehszlovákiában és Lengyelország-ban végzett önálló, újszerű kutatásokat. Felkutatta, hogy hol rejtőznek még egy-korú magyar dallamok, és kinyomozta azt is, hogy a nyilvánvalóan nem magyar eredetű dallamok mikor és merről-honnan vándorolhattak hazánkba. Balassi egy-kori lengyelországi útjain járva, néha meglepő felfedezésekre jutott. Mélyen bele-ásott a múltba, és a messzire ágazó utakon is kitartóan követte a XVII. század énekelt dallamainak életét.

A dallamok életén túl beszél az éneklő népről is, a földet turo, erdőt irtogató parasztokról, a városalapító iparosokról és bányászokról, a betűt és éneket tanító szerzetesekről, a katonáskodó és tűztől, víztől, ellenségtől gyakorta menekülő köz-népről. Korfestő leírásai meglepően gazdagok és színesek, például „Az ének szerepe a XVII. század magyar társadalmában”, vagy „Az idegen hatások társadalmi hát-tere”.

Dallamgyűjtését 1970-ben lezárta, illetve közreadta az Akadémiai Kiadó gon-dozásában, 360 dallamot tett az asztalunkra. Száz év 360 dallamát, sőt némelyiket több változatban is szerepelteti, a, b, c jelzéssel. Sok vagy kevés-e ez a dallam-mennyiség? Érdekes számvetést tehetünk. Arányosan elosztva a 360 dallamot, az évszázad minden századik napján született itthon, vagy érkezett külföldről egy-egy dallam az éneklő magyar nép használatára. Ilyenképpen gazdagodott tehát énekkincsünk, vagy úgy is mondhatjuk, ennyit bírt befogadni a közösség, ennyire volt igény.

Vajon hány érkezett külföldről és hány született itthon?

Cseh, illetve szlovák eredetű 71 dallam, német forrásokban bukkan fel 57, len-gyel eredetű 8, és ez idáig felderítetlen nemzetiségű 12 dallam, végül talán a ha-zai gregorián gyakorlatból fakad 3 dallam. Idegen gyűjteményekből eredő dalla-maink száma tehát 151, azaz 46%. Mondhatjuk úgy is, hogy minden kétszázadik napon bejött egy idegen dallam az országba. Minden kétszázadik napon pedig idehaza született egy maradandó értékű dallamunk. Igaz, ezek között

is vannak külföldi példára készültek. Ilyenek a nyugati metrikus ritmusúak, a jambikus, a trocheikus, a jónikus, a distichont vagy a sapphikus ritmust, formát mutatók, továbbá a kor divatos tánczenéjét „lekoppintó” dallamok, divatos volt akkortájt a *gagliarda* és több „lengyel tánc”. Ezekkel együtt már körülbelül 230-ra emelkedik idegen jellegű dallamaink száma, azaz 71%. Marad tehát 29%, mely semmiféle idegen hatást nem mutató magyar dallam, a dallamok egyharmada, vagyis a tiszta magyar dallamok száma „csak” 130. Száz évre arányosan elosztva alig több évente egy-kettőnél. Bizonyos, hogy jóval több született és élt, de nem jegyezte föl senki. Mert régi (és rossz!) szokás, hogy nem a legnépszerűbb dallamokat jegyzik fel a kortársak, nem azt, amit mindenki tud, hanem inkább azt, amit tanulni, ismételtetni kell, ami még nem, vagy ami már nem a legnépszerűbb.

A XVII. századbeli „énekelte dallamok” gyűjteményének szerkesztője igen helyesen rámutat a besorolt dallamok népszerűségére is. A besorolásban elől vannak a két- és háromsoros dallamformák. Ezek száma nem sok. Azután következnek a dallamok zöme, a négy soros formák. Végül ismét a ritkaságszámba menő öt-, hat-, vagy hétsoros dallamok. Ezekben belül előbb állnak a kisebb szótagszámúak.

Papp Géza besorolásában az 1. számú dallam minket különösképpen meleg érzéssel önt el, ez a „Csordapásztorok...” Kétsorosossága miatt került ide 2x11 szótagos sorokkal. Ma már négy sorosnak éreztük, legalább is mi, népdalgyűjtők, 5/6, 5/6 szótaggal. Papp Géza feltevése szerint talán féldallam, melynek a másik fele valamikor megvolt, de a nép száján elenyészett. Talán szerzetes költő műve, és niszterium (betlehemes) játék volt, talán gregorián dallamok hatására keletkezett? Mindez persze feltevés. De ami megmaradt belőle — XVII. századi és későbbi kótában — és az élő népzeneben —, az azután annál gazdagabban előtörtte a magyar falvakat és városokat, minden magyarlakta tájon virágzik évszázadok óta. Papp Géza gondossága folytán táblázatba foglalva látjuk régi írásbeli alakjait, 1651-ből, 1774-ből, 1797, 1822-ből, 1855-ből, majd a mai népénekgyűjtésekből Kászonújfalu-ból 1912-ből, Esztergomból 1936-ból és Pusztakamarásról 1945-ből. Egy táblázatban bemutatja 16 dallamváltozatát az Alföldről, ez fríg, mint az 1651. évi feljegyzés, egy másik táblázatban pedig 11 dór változatát láthatjuk Erdélyből. Ezeket nevezzük mi „alföldi típusnak” és „erdélyi típusnak”, és van „dunántúli típus” is, de ezt Papp Géza nem közli, mivel ez a harmadik dallam már dúr és táncritmusú, későbbi században kapcsolódhatott a „Csordapásztorok” szöveghez.

A XVII. században — az eddigi adatok szerint — csak a század derekán jelent meg az első kótás énekgyűjtemény, *Szölösy Benedek* szerzetes műve, egyben az első katolikus kótás énekkönyv a *Cantus Catholici*, összesen 200 dallam, litánia van benne. Büszke lehet rá a katolikus kótakiadás, mert ez egyben a század legjobb hangjegynyomtatványa is. A lőcsei Brewer-nyomdában készült, 1651-ben. Szinte megkérdendő, hogyan kerülhetett bele a Csordapásztorok! A kótet végén vannak a híresebb karácsonyi dallamok, mintha későn érkeztek volna a szerkesztő kezéhez; és így csak a „Függelékbe” kerülhettek. Mi lehetett az oka? Talán az, hogy a török által megszállt területen élt az „alföldi típus” már akkor is, és onnan csak megkésve hozhatta át a „határon” a század valamelyik „népénekgyűjtője”, hogy kinyomtasdák ezt is az első katolikus népénektárban.

Ebből a századból maradtak ránk az iskoladramák, a népi játékok legrégebbi szöveg, és dallamemlékei is, így a „Szentendrei Teátrum” keretében 1969-ben sikeresen felújított *Dúsgazdag játék* vagy *Comico Tragedia*, az újévi, Balázs- és Gergely-napi köszöntők. A népies színjátszás műfajai közül kétségkívül legnépszerűbb volt már ekkor is az, amit ma „betlehemes játék” néven ismerünk, és a „Nagykarácsony éccakája”, melyet zeneakadémiai és operaházi előadásokon száz és ezer gyermekszereplővel újítottunk fel.

Ebben a században tűnnek föl azok a formai jelenségek is már kótába foglalva, amelyek azóta a magyar népzeneben mint „új stílus” ismeretesek. Ilyen a „visszatéréses forma” és a „kvint transzpozíció.” Papp Géza írja: „A visszatéréses dallamformálásra való hajlam egyes esetekben idegen eredetű dallamok hazai variánsain is kimutatható. Az európai zenekultúrában már régóta ismert dallamformálási elvet — az első sornak kvinttel magasabban való megismétlését és végül visszatérését — főleg cseh minták alapján, elsősorban a gyülekezeti ének közvetítette széles néprétegekhez.” (Papp Géza kandidátusi értekezésének tézisei, 1971. január 13.)

Az 1608. évi 13. törvénycikk kimondja, hogy a városok — a német lakosság tiltakozása ellenére is — fogadják be a magyart, a menekülő németet és a szlávot. A XVII. századi magyarság hasonlóképpen fogadja be a feléje áramló euró-

pai dallamokat, dallam-formákat, stílusokat, hangsorokat, hogy gazdagítsa a jövőt. A századvég kuruc költészetében például feltűnően jelentkezik a frig egyházi hangneme és zárlat. A XVII. század énekelt dallamainak sora az 1704-ik évvel zárul. Bizonyos okok miatt ebből az évből még van besorolt dallam. Ekkor áll Rákóczi csillaga legmagasabban...

Amikor néhány száz példányban megjelenik egy ilyen ragyogó, tanulságos gyűjtemény, elgondolkozik az ember. Vajon hány falusi énekmester, lelkész, tanító kezébe juthat el a 740 oldalas könyv? Legalább egy-két példányt kellene faluról falura küldeni, betekintésre. Nézzenek bele, okuljanak belőle, talán ráismernek mai élő népénekeinkre, sőt táncdallamokra is, mert ha jó a dallam — ha egyszer meghódította a szíveket —, meglepően tartósan köztünk marad. Nemcsak összeköt bennünket a múlttal, az ósokkal, a tájjal, hanem frissítheti, színezheti még a mai életünket is.

SZÍJ REZSŐ

A VOLT PÁPAI „KOLLÉGIUM”

Erdélyben a nagyenyedi ősi magyar kollégium alapításának 350 éves évfordulóját országos méretekben ünnepelték meg. Nálunk a Sárospataki Öregdiákok emlékeztek meg az enyedi kollégiumról. — 1971. június 26-27-én a pápai öregdiákok kétnapos országos nagytalálkozót rendeztek Pápán, volt főiskolájuk alapításának 440. évfordulója alkalmából. Ebből kiindulva Pápa városa jubileumi évet rendezett, amelynek számos eseménye kapcsolódott a Főiskola történetéhez. 1972. június 18-án, a záróünnepségen Gosztonyi János miszterheiyettes bejelentette, hogy a jelenlegi Petőfi-gimnázium jogutódja a volt pápai kollégiumnak, az iskola pedig köteles ápolni annak értékálló hagyományait.

A pápai Főiskolát, régies elnevezéssel: kollégiumot 1531-ben alapították, bár erre nézve korábbi adatokkal is rendelkezünk. Hogy mindhárom nagy nevű és történelmi jelentőségű kollégium — a pápai, sárospataki és debreceni közül ez a legősibb alapítású, ezt soha senki kétségbe nem vonta, pedig lett volna rá mód elégszer. De ez tulajdonképpen nem is lényeges, mert hiszen egy iskola értéke nem évszázadokkal mérendő, hanem a falai között folyt munkával, a belőle kikerülő emberanyaggal, amennyiben annak szellemi, jellembeli színvonala az iskola érdeme is.

A pápai kollégium története élesen különbözik minden más hazai főiskola történetétől. Földrajzi helyzete határozta meg a sorsát. A Dunántúlnak tekintélyes része török uralom alá került, nem sokkal Buda elfoglalása után, bár a török már 1529-ben is és 1533-ban is igen súlyos veszteségeket okozott a közép-kelet-dunántúli magyarságnak, ami káros következményeit érezte az iskolát fenntartó Pápa városával is. A megmaradt részeket Pázmány 1630-ra áttérítette a református főurakat, sőt a luteránusokat is, aminek következtében Nyugat-Dunántúl fokozatosan németté vált, jelentős területeket vendekkel és németekkel telepítettek be.

1626-tól kezdve 1782-ig a pápai kollégium az ellenreformációs időkben és Eécs torkában mint törekény hajó tartotta fenn magát úgy, ahogy főúri és köznemesi támogatóktól teljesen megfosztva, magát fönntarthatta. Hisz még a magyar élet reneszánszát jelentő 1867-1944-ig terjedő korszakban is mindössze 200 ezer lelket számláló egyházkerület alkotta fenntartása alapját, összesen sem több, legföljebb 50-60 ezer család, s természetesen számbajöhető anyagi források (földbirtok) nélkül. Nem részletezhetjük, milyen következményekkel járt az ellenreformáció a pápai kollégiumban. A Kortárs 1972. szeptemberi és októberi számában Moldova Györgynek megjelent egy regénye *Negyven prédikátor* címmel. Ennek a regénynek alcíme: *Kocsi-Csergő Bálint feljegyzései...* Ez a regény a magyar gályarabokról szól, központban Séllyei Istvánnal, a pápai kollégium volt rektor-professzorával, magával Kocsi-Csergő Bálint rektorral, utóbbinak nyomtatásban megje-